

УДК 387.01

Олександр Вознюк

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ГОЛОВНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА: ПОЛЬСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаються головні аспекти розвитку особистості педагога як предмет дослідження польських та українських науковців.

Обґрунтовується, що розвиток особистості педагога реалізується у процесі формування професійно важливих якостей педагога, за допомогою формування вищих морально-духовних ціннісно-світоглядних аспектів особистості, які покладено в основу ідеальної моделі вчителя як професіонала, патріота й особистості.

В освітніх документах – Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, Державній програмі "Вчитель" – визначається завдання з формування особистості вчителя відповідно до сучасних глобалізаційних процесів, які висувають нові вимоги до особистості вчителя, зумовлені суттєвим підвищенням якості освітніх послуг, інтенсифікацією інформаційних процесів, входженням людства в еру інформаційної цивілізації, що виявляє нові форми функціонування та засвоєння знань й шляхів їх моніторингу. За нових умов докорінно трансформуються особистісні параметри вчителя епохи холодної війни, тоталітарних режимів та знанневоцентричної освітньої парадигми. Нині вчитель перестає бути головним джерелом знань, значно підвищуються вимоги до його особистісних рис. Відповідно, досить актуальним є завдання аналізу проблем розвитку особистості педагога у Польщі та Україні, чому і присвячено статтю.

Розвиток людини як особистості постає важливою практичною і світоглядною проблемою, яка особливо гостро стоїть нині перед людством, що увійшло до третього тисячоліття своєї історії.

У Польщі проблемами розвитку особистості в різних аспектах і в різних галузях професійної діяльності та життєдіяльності людини займалось широке коло дослідників: З. Вятровські, К. Жигульські, С. Карась, С. Качор, К. Корабьовска-Новацка, Й. Новак, Т. Новацкі, М. Піндера, А. Радзевіч-Вінніцкі, З. Петрашинські, А. Сарапат, Е. Талейко, Т. Томашевські, Ф. Шльосек, К. Чарнецкі, І. Янішовска та інші.

Загалом, особистість, у тому числі й особистість педагога, постає одним із головних психолого-педагогічних понять, вивченню якого присвячено чимало наукових праць польських науковців (Т. Левовицький, С. Шаєк, Ф. Шльосек, Т. Новацький, З. Вятровський) у зв'язку з дослідженням професійної діяльності особистості. На думку К. Чарнецкі, "професійна особистість" є тією особливою

© Олександр Вознюк, 2013

конкретизацією категорії "особистість", що характеризує людину як працівника, який має відповідні професійні знання, уміння, навички, професійну зацікавленість; професійний інтерес і професійні здібності; професійне ставлення і професійний підхід до своєї праці. Професійна особистість формується, розвивається, вдосконалюється і проявляється як безпосередньо у праці, так і в інших видах діяльності [1: 15; 2].

Різні аспекти цієї проблеми досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці (Н.В. Абашкіна, В.Ю. Биков, Ю.Я. Бобало, Г.П. Васянович, П.М. Воловик, Р.С. Гуревич, О.А. Дубасенюк, І.А. Зязюн, Я.Г. Камінецький, О.Е. Коваленко, Н.Г. Ничкало, Т. Нейлор, Л.П. Пуховська, Л.М. Романишина, В.К. Сидоренко, С.О. Сисоєва, М.І. Сметанський, І.В. Табачек, І. Хейстер, П.А. Яковичин, Т.С. Яценко та ін.).

Аналіз категорії "*особистість вчителя*" передбачає, перш за все, з'ясування диференціації синонімічних понять. Зазначимо, що поняття "вчитель" та "педагог" ми вживаємо як синоніми, хоча і розуміємо, що діяльність педагога має більш широкий зміст, якщо дотримуватися традиційного визначення педагога [грец. *paidagōgos*, букв. провідник хлопчика] як людину, що професійно займається викладацькою та виховною роботою.

За класифікацією, запропонованої Є.О. Клімовим, педагогічна професія відноситься до групи професій "людина-людина". Однак педагогічну професію з низки інших виокремлюють насамперед за способом мислення її представників, підвищеного почуття обов'язку і відповідальності. У зв'язку з цим педагогічна професія стоїть особіно, виділяючись в окрему групу. Головна її відмінність від інших професій типу "людина-людина" полягає в тому, що вона відноситься як до класу перетворювальних, так і до класу керуючих професій одночасно. Маючи за мету своєї діяльності становлення і перетворення особистості вихованця, педагог покликаний керувати процесом її інтелектуального, емоційного та фізичного розвитку, формування її духовного світу.

Якщо взяти до уваги тріадну мету сучасної освіти, то можна стверджувати, що кожна з освітніх цілей реалізована окремою іпостассю: ***розвиток гармонійної особистості – здійснюється педагогом, формування компетентного фахівця – вчителем, а виховання громадянина-патріота – вихователем.***

Щодо розвитку особистості педагога, то аналіз наукових праць дозволяє дійти висновку, що у цьому процесі ***спостерігається інтеграція професійно важливих якостей педагога, яка відбувається на основі вищих – морально-духовних ціннісно-світоглядних аспектів особистості.*** Цей висновок відповідає загальній закономірності структурно-системного розвитку особистості, що стосується ролі такого

системотвірного чинника і механізму у зміні особистісної структури, як *узагальнення*. Експериментально було показано, що більш високі рівні в структурній моделі особистості охоплюють властивості, які володіють і більш високим рівнем узагальнення, тобто диференційовано охоплюють відносно більш широкі умови життєдіяльності людини. Як приклад таких різних умов можна назвати оцінювання студентами не тільки власних особистісних властивостей, але і властивостей інших студентів своєї навчальної групи [3].

У зв'язку з цим важливим постає розгляд деяких аспектів розвитку особистості педагога.

Процес професійного становлення педагога у контексті його особистісної самореалізації Г. С. Данилова схематично подає як пірамідоподібну спіраль з відповідними витками від нижньої до верхньої рівня кваліфікації, коли один виток відповідає цілеспрямованому самовдосконаленню за певний період часу, а кожний наступний виявляється зумовленим мобілізацією суб'єктом своїх потенційних можливостей. При цьому спрямована й свідома самореалізація особистості починається із проєктованої педагогом концепції самовдосконалення шляхом управління власною діяльністю. Такий підхід дозволяє Г.С. Даниловій диференціювати *такі ступені послідовних висхідних витків спіралі процесу самоосвіти*:

1) елементарна (низька), безсистемна, спонтанна самоосвіта, зумовлена переважно впливом зовнішніх чинників, їй властиві періодичний характер і недостатньо усвідомлена особистістю потреба в розвитку творчих здібностей (потенціалу);

2) допустима (середня) самоосвіта, що базується на осмисленні особистістю багатогранної педагогічної технології, врахуванні внутрішніх резервів, усвідомленні тактичної мети діяльності, самоаналізі її результатів та виявленні прагнення вдосконалювати свою професійну майстерність;

3) оптимальна (висока) систематична, цілеспрямована самоосвіта, що зумовлена набуттям суб'єктом професійних знань на методологічному, теоретичному та технологічному рівнях, а також здатністю їх синтезувати у процесі досягнення стратегічної професійної мети та власного самоствердження;

4) ідеальна (найвища) самоосвіта, що стала для суб'єкта постійною, життєво необхідною потребою і характеризується самопізнанням, самореалізацією, самопрогнозуванням пошукової педагогічної роботи. У результаті формується певна акмеологічна професійна позиція і виробляється індивідуальний стиль професійної діяльності.

Ідея *самовиховання, самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації особистості* постає тут наріжною

[4: 15]. Під саморозвитком розуміється активність людини зі зміни себе, в розкритті, збагаченні своїх духовних потреб, творчості, свого особистісного потенціалу.

Саморозвиток інтегрує діяльність суб'єкта, спрямовану на розвиток характеру, здібностей і індивідуальності. Саморозвиток, за Кантом, це "культивування власних сил". Для М.М. Мамардашвілі в цьому понятті значущим є акт збирання свого життя в ціле, як організація своєї свідомості в ціле. У західноєвропейській етичній традиції – це культура самоформування особистості, яка передбачає розвиток вільного мислення людини на фундаменті культурної спадковості і затверджує пріоритет творчого над історичним. Цей процес постає гарантом збереження і вдосконалення сучасної культури і цивілізації.

Аналіз наукових джерел дозволяє дійти висновку, що ідея саморозвитку передбачає: сприяння самовдосконаленню, самореалізації особистості; діяльний характер саморозвитку: поза власною активною діяльністю особистості, її бажаннями і власними зусиллями в роботі над собою її особистісне формування неможливе; внутрішні стимули розвитку особистості (її потреби, мотиви, інтереси та установки); основа формування потреб, мотивів, інтересів та установок особистості (внутрішні суперечності, які стимулюють активність особистості, сприяють її саморозвитку); зовнішні чинники саморозвитку особистості (впливи середовища та цілеспрямоване виховання); зовнішні умови (вони впливають на розвиток особистості не безпосередньо, не прямо, а лише проходячи через її внутрішню сферу і породжуючи у неї відповідні потреби, що зумовлює несхожість, різнобарвність і неповторність особистісного розвитку кожної людини, її індивідуальну самобутність); саморозвиток особистості (це не самовільний, не спонтанний, а цілеспрямований процес); ідея саморозвитку особистості (вона повинна стати провідною в практичній діяльності школи і педагога) [5: 32].

При цьому самовиховання та самоосвіта педагога пов'язані із свободою особистості, що постає головним принципом самодетермінації людини. Як пише М.І. Нещадим, свобода вибору є необхідним атрибутом кожної відкритої системи, коли за умов свободи вибору якісно змінюються і зміст, і організація діяльності в системі освіти. Реалізація принципу свободи вибору у педагогічному процесі сприяє підвищенню його ефективності, розвитку самостійності вихованців, допомагає розв'язати проблему відчуженості їх від навчального середовища, оскільки навчальна діяльність тут значно активізується, що зумовлюється вільним вибором вихованця; викладання набуває необхідної варіативності та диференційованості; суб'єкт навчання стає реальною рушійною силою навчально-виховного процесу, співпрацює з педагогом; структура процесу навчання стає

мобільнішою, змінюючись відповідно до обраного варіанта; методи навчання збагачуються самоосвітою, самовихованням, саморозвитком, самовдосконаленням особистості вихованця; свобода вибору характеризує взаємозв'язок і взаємодію учасників навчально-виховного процесу [6: 684].

Аналіз психолого-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що **самоосвіта педагога буде продуктивною, якщо:** 1) У процесі самоосвіти реалізується потреба педагога до власного розвитку і саморозвитку. 2) Педагог володіє способами самопізнання і самоаналізу педагогічного досвіду, а педагогічний досвід вчителя постає чинником зміни в освітній ситуації, коли педагог розуміє як позитивні, так і негативні моменти своєї професійної діяльності, визнає свою недосконалість, а отже, є відкритим для змін. 3) Педагог володіє розвиненою здібністю до рефлексії. Педагогічна рефлексія є необхідним атрибутом вчителя-професіонала (під рефлексією розуміється діяльність людини, спрямована на осмислення власних дій, своїх внутрішніх відчуттів, станів, переживань, аналіз цієї діяльності і формулювання висновків). Під час аналізу педагогічної діяльності виникає необхідність отримання теоретичних знань, необхідність оволодіння діагностикою і самодіагностикою, необхідність надбання практичних умінь аналізу педагогічного досвіду. 4) Програма професійно-особистісного саморозвитку вчителя включає можливість дослідницької, пошукової діяльності. 5) Педагог володіє готовністю до педагогічної творчості. 6) Здійснюється взаємозв'язок особистісного і професійного розвитку і саморозвитку, які постають цілісним комплексом, в якому всі його аспекти взаємно потенціюють (підсилюють) один одного [7: 209-317].

У цьому процесі формуються такі особливості внутрішньої спрямованості на вчительську професію, як гуманізм, доброта, оптимізм, людяність, повага до учня, вміння цінувати його достоїнства; знання свого предмета (ерудиція, вміння захопити знаннями); моральні якості особистості (добросовісність, працелюбство, принциповість, чесність, вимогливість); наявність волі (терпіння, витримка, критика та самокритика; емоційність, активність); талант (майстерність, захопленість, ініціативність); особистий приклад вчителя новатора, майстра своєї справи [8: 17–18].

У зв'язку з цим Є. М. Мисеченко виокремлює такі особистісні аспекти в моделі особистості сучасного вчителя: високий рівень загального розвитку (розуміння сучасних соціально-політичних і економічних перетворень, науково-філософський світогляд, глибокі знання, висока загальна професійна культура, соціальна активність, зрілі етичні погляди); професійне покликання (любов до дітей, потреба навчати і виховувати, захоплення педагогічною роботою, творче

ставлення до роботи, потреба в одержанні знань, формуванні вмінь і навичок професійної діяльності); професійно важливі якості (педагогічні здібності, готовність до особистісно-професійного саморозвитку, гуманістична спрямованість діяльності, вміння орієнтуватися в педагогічній ситуації тощо) [9: 151].

Вчитель має виконувати місію духовного поведиря дитини, бути для неї як джерелом авторитетної інформації, майстром навчання способам оволодіння різнопредметною діяльністю, так і – організатором пізнавального діалогу дитини з навколишнім світом, людьми, самим собою, особистим психологом і психотерапевтом, соціальним працівником і наставником [10: 122–124].

При цьому особистісними функціями педагога постають: мотивація як прийняття та обґрунтування навчальної діяльності, опосередкування стосовно зовнішніх впливів та внутрішніх імпульсів поведінки, колізії як бачення завуальованих протиріч навчального процесу, критика як ставлення до зовнішніх цінностей та установок; рефлексія як конструювання та наслідування певного образу "Я", орієнтація як відображення індивідуального світогляду, самореалізація як втілення особистісних устремлень тощо [11: 21]. За таких умов процес розвитку особистості забезпечується створенням "особистісно значущих" ситуацій на основі врахування зони найближчого розвитку, проектування самостійного та творчого пізнання дійсності [11: 24–25], чому слугують теорія і практика гуманістичної педагогіки і психології Р. Берта, А. Коса, А. Маслоу, К. Роджерса; концепції "відкритого навчання" Д. Брунера, Д. Гілфорда, Е. Торренса та ін., які націлюють педагога на формування "світоглядної свідомості суб'єкта, яка реалізує здатність особистості приймати самостійні рішення і відповідати за них; здатність до теоретичного мислення, оволодіння науковими принципами, прийомами логічного аналізу інформації, що надходить; здатність і прагнення особистості до самостійних пошуків істини, навички розв'язання суперечностей в своєму внутрішньому світі (наприклад, між особистими і суспільними інтересами); світоглядний вибір і діяльність щодо втілення світоглядних ідей і принципів у практику життя" [12: 136].

У зв'язку з цим М.Н. Миронова виокремлює п'ять рівнів особистісного розвитку у процесі професійно-педагогічної діяльності: 1. Майже не особистісний. 2. Егоцентричний. 3. Групоцентричний. 4. Гуманістичний. 5. Духовний (аналогічна класифікація щодо зв'язку рівнів свідомості і морально-духовного розвитку особистості вчителя наведена в більш пізньому дослідженні Д.І. Івановою) [13: 7-13].

1. Для першого рівня характерні авторитарність, позиція вчителя-вершителя долі дитини, всупереч дитячому прагненню до самоствердження.

2. Егоцентричний рівень передбачає отримання педагогом вигоди та успіху для себе. Ставлення до себе, як до цінності, до іншого – як до засобу для досягнення своїх цілей. У структурі особистості такого вчителя домінує власне благополуччя, зручність і успіх, а учень використовується як засіб для їх досягнення. Тому високі професійні якості, іноді зовні демонстровані такими вчителями, є маніпуляцією з властивою їй брехнею і цинізмом, те, що декларується як успіх для учня, насправді використовується як знаряддя досягнення свого успіху.

3. Людина ототожнює себе з групою, входить в єдність, скріплену соціальними зв'язками і груповою мораллю. Якщо цей рівень домінує, то інтереси колективу вище інтересів окремої дитини, ними можна жертвувати; знання навчального предмета також вище інтересів розвитку. Приватне життя (своє й учня) не є цінним і важливим, вчитель не бачить в ньому глибини, багатства і не може сприяти розвитку індивідуальності учня.

4. Гуманістичний рівень пов'язаний з устремліннями загальнолюдської спрямованості. Тут людина – індивідуальність, що розуміється як "не стільки включеність індивіда в систему суспільних відносин, скільки його виокремлення" (В. Франкл). Для такого вчителя кожна дитина неповторна і має свій унікальний сенс життя. Тому вчитель не формує, не здійснює педагогічний вплив, а співпрацює, сприяє, веде діалог.

5. На духовному рівні встановлюються особисті відносини людини з Богом, шукається сенс життя, освітлений вічними цінностями. Основне кредо такого вчителя – дієве осмислення життя, вираження в собі сил добра і правди, що є не тільки справою кожного окремо; це – спільна, соборна справа, в якій всі люди взаємопов'язані в Бозі. На духовному рівні утворюється єдність, заснована на ставленні до любові. Учитель бачить у своєму учневі улюбленого духовного брата, а головною своєю метою вважає наслідування образу Божого, допомога учню в усуненні перешкод на його унікальному шляху до Бога. Чим вищим є цей рівень, на який підіймає себе людина, тим значніше її здатність протистояти руйнівним процесам в соціумі; підвищується рівень особистісної антиентропії [14: 44-45].

Відтак, особистість вчителя як професіонала, компетентного фахівця має тенденцію характеризуватися як ідеал людини. Як пише І. В. Табачек, "Прагнення вчителя до ідеалу зумовлюється необхідністю гармонійного самовдосконалення, що забезпечує педагогу професійну, інтелектуальну та моральну довершеність" [15: 65]. При цьому ідеал

вчителя можна розуміти як "злиття духовно-морального, громадянського та професійного ідеалів в єдине ціле" [16: 80].

Відтак, актуалізація особистості педагога реалізується у процесі формування його професійно важливих якостей, що відбувається на основі вищих – морально-духовних ціннісно-світоглядних аспектів особистості, які постають центральним складником ідеальної моделі вчителя як професіонала, патріота та особистості.

Список використаних джерел та літератури

1. Чарнецькі К. Психологія професійного розвитку особистості / Казимеж Чарнецькі / Дис... д-ра психол. наук: 19.00.07. – Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 1999. – 456 с.
2. Czarnecki K. "Osobowość" w: "Słownik pedagogiki pracy" pod red.L.Kocznie-wskiej-Zagórskiej, T.Nowackiego, Z.Wiatrowskiego. Ossolineum 1986, stron 2.
3. Коссов Б. Б. Личность: теория, диагностика и развитие / Б. Б.Коссов. – М., 2000. – 240 с.
4. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студ. высш. и сред. учеб. заведений / С.А. Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов и др.; Под ред. / С.А. Смирнова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 512 с.
5. Дурминенко Є.А. Саморозвиток як творення особистості / Є.А.Дурминенко, Л.І.Кормиш // Педагогічний пошук. – Луцьк, 1996. – № 3. – С. 34-45.
6. Нецадим М.І. Військова освіта України : історія, теорія, методологія, практика : Монографія / М.І. Нецадим. – К. : Вид.-полігр. центр "Київський університет", 2003. – 852 с.
7. Даутова О.Б. Самообразование учителя как условие его личностного профессионального развития / О.Б. Даутова, С.В. Христофоров // Инновации и образование. Сборник материалов конференции. Серия "Symposium", выпуск 29. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 309-317.
8. Формирование личности будущего учителя / Р.И. Цветкова, Ф.Г. Важенина, Т.П. Черкасская, В.Ф. Костюк, А.П. Мариненко, Л.В. Разжевина. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1991. – 128 с.
9. Мисеченко Є.М. Соціально-культурні аспекти підготовки майбутнього вчителя фізики / Є.М. Мисеченко // Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя: Зб. наук.-метод. праць / Ред. кол. О. А.Дубасенюк та ін.– К.: ІЗИН; Житомир: Держ. пед. ін.-т. – 1999. – С. 139-153.
10. Грінченко Г.Ф. Нові тенденції в навчально-виховній роботі вчителя школи / / Г.Ф.Грінченко, Т.О.Грищенко, В.В. Кудряшова // Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя: Зб. наук.-метод. праць / Ред. кол. О.А. Дубасенюк та ін. – К.: ІЗИН; Житомир: Держ. пед. ін.-т. – 1999. – С. 120-130.

11. Гусак П.М. Підготовка вчителя: технологічні аспекти: Монографія. / П.М. Гусак. – Луцьк: Ред.-вид. від. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – 290 с.
12. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М.В.Кларин. – М.: Арена, 1994. – 290 с.
13. Иванова Д. І. Психолого-педагогічні основи морально-духовного розвитку особистості вчителя. Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості / Д. І. Иванова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді). – Збірник наукових праць. – К.: Інсайт, 2001 – Книга II. – С. 7-13.
14. Миронова М. Н. Попытки целостного подхода к построению модели личности учителя / М. Н. Миронова // Вопросы психологии. – 1998. – №1. – С. 44–53.
15. Табачек І. В. Формування та розвиток особистості сучасного вчителя / Табачек Ірина Володимирівна // Дис... канд.філософ.наук. – 09.00.10 – філософія освіти. ; Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2005. – 173 с.
16. Панасенко Е. Проблема идеала учителя у педагогічній журналістиці (друга половина XIX – початок XX ст.) / Е. Панасенко // Рідна школа. – 1999. – № 7–8. – С. 70-84.

Wozniuk O.W. Główne aspekty osobowości nauczyciela: polski i ukraiński kierunki badawcze

W artykule zostały rozpatrzone główne aspekty rozwoju osobowości nauczyciela jako przedmiota badań polskich i ukraińskich. Uzasadniono, że rozwój osobowości pedagoga jest realizowany w procesie formowania ważnych zawodowych cech nauczyciela poprzez tworzenie – moralno-duchowych oraz wartościowo-światopoglądowych aspektów osobowości, które są położono podstawą idealnego modelu nauczyciela jako fachowca, patrioty i osobowości.

Voznyuk O.V. The Main Aspects of the Development of Teacher's Personality: Polish and Ukrainian Researches

The article deals with the main aspects of the development of teacher's personality as a subject of study of Polish and Ukrainian scientists. It is substantiated that the development of teacher's personality is realized in the process of formation of teacher's professionally important qualities being realized through molding the high – moral and spiritual values and world outlook aspects of a personality which form the basis of ideal model of the teacher as a professional, patriot and personality.